ISSN-2278-5655

AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

Volume–XIV, Issues– I Jan – Feb, 2025

OPEN ACCESS Original Research Article

भारतातील दारिद्र्य : अन्न आणि आरोग्य, शैक्षणिक उपलब्ध (कौशल्य) व राहणीमान

** जाधव दिपक रमेश व ** प्रा.जी .बी. गावंडे*

** M A Economics, M.Phil, SET, B.ed. 1*

*** अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख बदनापूर महाविद्यालय*

गोषवारा:

भारतातील दारिद्र्य हा एक गंभीर सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय मुद्दा आहे. दारिद्र्यामुळे अन्नसुरक्षेचा अभाव, आरोग्यसेवेची मर्यादित उपलब्धता, शिक्षण आणि कौशल्य प्रशिक्षणातील अडथळे, तसेच राहणीमानाच्या असमान संधी यांसारख्या समस्या उग्र स्वरूप धारण करतात. या संशोधन प्रबंधात दारिद्र्याच्या स्वरूपाचा अभ्यास करण्यात आला आहे तसेच त्याचा अन्न व पोषण, आरोग्य सेवा, शैक्षणिक संधी आणि राहणीमानावर होणारा परिणाम विस्तृतपणे मांडला आहे. भारतातील गरीब वर्गाला सामाजिक-आर्थिकदृष्ट्या सक्षम करण्यासाठी सरकार आणि स्वयंसेवी संस्थांनी राबवलेल्या धोरणांचे आणि योजनांचे विश्लेषण करण्यात आले आहे. हा प्रबंध दारिद्र्य निर्मूलनासाठी आवश्यक उपाययोजनांवरही प्रकाश टाकतो.

Copyright © 2025 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

प्रस्तावना:

भारतातील दारिद्र्य हे केवळ आर्थिक समस्या नसून सामाजिक आणि आरोग्याशी निगडित बहुपेडी आव्हान आहे. 2021 च्या 'NITI Aayog Multidimensional Poverty Index' नुसार, अजूनही मोठ्या प्रमाणावर लोकसंख्या मूलभूत गरजांपासून वंचित आहे. भारतात आर्थिक असमानता, बेरोजगारी, अपुऱ्या आरोग्य सेवा, शिक्षणाचे अभाव आणि अल्प उत्पन्न यामुळे गरीब लोकसंख्या दारिद्र्याच्या दुष्टचक्रात अडकलेली आहे. या संशोधन प्रबंधात दारिद्र्याचे स्वरूप, त्याची कारणे आणि त्यावर मात करण्यासाठीचे प्रयत्न यांचा सखोल अभ्यास करण्यात आला आहे.

दारिद्र्याचे स्वरूप व त्याचा प्रभाव:

भारतातील दारिद्र्याचे स्वरूप आणि त्याचा प्रभाव खालीलप्रमाणे आढळतो:

१. अन्न आणि पोषण सुरक्षेवरील परिणाम

अपुऱ्या अन्नपुरवठ्यामुळे कुपोषण:

राष्ट्रीय कुटुंब आरोग्य सर्वेक्षण (NFHS-5) नुसार, ६ ते ५९ महिन्यांपर्यंतच्या ३५% बालकांचे वजन कमी आहे.

अन्नधान्य वितरणातील समस्या: सार्वजनिक वितरण प्रणालीत (PDS) त्रुटी असल्यामुळे गरीब लोकसंख्येला पोषणयुक्त अन्न मिळण्यास अडचण येते.

ISSN–2278-5655
AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal
Volume–XIV, Issues– I Jan – Feb, 2025
OPEN ACCESS Original Research Article

कृषी उत्पन्नातील असमानता:

गरिबीमुळे छोटे शेतकरी उत्पादनक्षम तंत्रज्ञानाचा वापर करू शकत नाहीत, त्यामुळे त्यांचे उत्पन्न मर्यादित राहते.

२. आरोग्य सेवांवरील प्रभाव:

अत्यल्प आरोग्य सेवा उपलब्धता: ग्रामीण भागात अद्यापही दर्जेदार आरोग्य सुविधा कमी प्रमाणात उपलब्ध आहेत.

सार्वजनिक आरोग्य यंत्रणेतील तुटवडा:

सरकारी दवाखान्यांमध्ये औषधांचा अभाव, डॉक्टरांची कमतरता आणि अपुरी सुविधा यामुळे गरीब वर्गाला योग्य आरोग्य सेवा मिळत नाही.

खाजगी आरोग्यसेवेवरील अवलंबित्व:

आर्थिक दुर्बल घटक महागड्या खासगी आरोग्य सेवांचा लाभ घेऊ शकत नाहीत.

३. शैक्षणिक संधी व कौशल्य विकासावर प्रभाव:

शिक्षणातील असमानता:

सरकारी शाळांमध्ये गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाचा अभाव असल्यामुळे गरीब विद्यार्थी गुणवत्तापूर्ण शिक्षणापासून वंचित राहतात.

कौशल्य विकासातील अडथळे:

आर्थिक दुर्बल घटकांसाठी व्यावसायिक प्रशिक्षण आणि कौशल्य विकास कार्यक्रम मर्यादित आहेत.

डिजिटल दरी:

ग्रामीण आणि शहरी गरीब विद्यार्थ्यांना ऑनलाइन शिक्षणासाठी आवश्यक तंत्रज्ञान आणि इंटरनेट सुविधा मिळत नाही.

४. राहणीमानावरील प्रभाव

अनधिकृत वस्त्या आणि झोपडपट्टी समस्या:

मोठ्या शहरांमध्ये झोपडपट्टीत राहणाऱ्या लोकांची संख्या वाढत आहे.

स्वच्छतेचा अभाव:

दारिद्र्यामुळे स्वच्छता आणि सुरक्षित पाणीपुरवठा मिळण्यात अडथळे येतात, ज्यामुळे अनेक आरोग्यविषयक समस्या उद्भवतात.

ऊर्जेचा अभाव:

ग्रामीण भागात अजूनही अनेक घरांना वीज आणि इतर मूलभूत सुविधा उपलब्ध नाहीत.

दारिद्र्य निर्मूलनासाठीच्या योजना आणि धोरणे:

भारतात दारिद्र्य निर्मूलनासाठी विविध शासकीय व स्वयंसेवी संस्थांच्या योजनांची अंमलबजावणी करण्यात येत आहे.

१. अन्नसुरक्षेसाठीच्या योजना

राष्ट्रीय अन्नसुरक्षा योजना (NFSA): गरीब कुटुंबांना कमी दरात अन्नधान्य पुरवठा करण्यासाठी.

- मिड-डे मील योजना: सरकारी शाळांमध्ये विद्यार्थ्यांना पोषणयुक्त आहार देण्यासाठी.

२. आरोग्य सेवा सुधारण्यासाठीच्या योजना

- आयुष्मान भारत योजना: आर्थिक दुर्बल घटकांना मोफत आरोग्य सेवा मिळवण्यासाठी.

  राष्ट्रीय आरोग्य अभियान ग्रामीण भागात आरोग्य सुविधा वाढवण्यासाठी.

३. शिक्षण आणि कौशल्य विकास योजना

- प्रधानमंत्री कौशल्य विकास योजना (PMKVY):

ISSN–2278-5655

AMIERJ Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

Volume–XIV, Issues– I Jan – Feb, 2025

OPEN ACCESS Original Research Article

गरीब युवकांसाठी व्यावसायिक प्रशिक्षण.

- **राष्ट्रीय डिजिटल साक्षरता अभियान (NDLM):** डिजिटल शिक्षणासाठी उपयुक्त.
  सर्व शिक्षा अभियान ६-१४ वयोगटातील मुलांसाठी मोफत शिक्षण.

४. राहणीमान सुधारण्यासाठीच्या योजना

- प्रधानमंत्री आवास योजना: गरीब कुटुंबांसाठी परवडणारी घरे उपलब्ध करून देण्यासाठी.
- स्वच्छ भारत अभियान: स्वच्छतेसाठी प्रोत्साहन.

दारिद्र्य निर्मूलनाची आवश्यकता

1. **सामाजिक समता:** गरीब आणि श्रीमंत यांच्यातील दरी कमी करण्यासाठी.
2. **राष्ट्रीय आर्थिक विकास:** गरीब लोकसंख्येच्या उत्पन्न वाढीमुळे अर्थव्यवस्था गतिमान होईल.
3. **संपूर्ण लोकसंख्येचे आरोग्य सुधारण्यासाठी:** दारिद्र्यामुळे होणारे रोग आणि कुपोषण नियंत्रित करण्यासाठी.
4. **शिक्षण आणि कौशल्यविकास वाढवण्यासाठी:** तरुणांना आर्थिकदृष्ट्या सक्षम करण्यासाठी.

निष्कर्ष:

भारतातील दारिद्र्य हा एक बहुआयामी आणि गुंतागुंतीचा प्रश्न आहे. अन्न आणि पोषण सुरक्षा, आरोग्यसेवा, शिक्षण, कौशल्य विकास आणि राहणीमान सुधारण्यासाठी दीर्घकालीन धोरणे आवश्यक आहेत. शासनाने विविध कल्याणकारी योजना जरी राबवल्या असल्या तरी अद्यापही अंमलबजावणीच्या पातळीवर सुधारणा करणे आवश्यक आहे. दारिद्र्य निर्मूलनासाठी प्रभावी धोरणे, सार्वजनिक-खाजगी भागीदारी, आणि समाजाच्या सर्व स्तरांमधून सक्रिय सहभाग आवश्यक आहे.

संदर्भ :

1. NITI Aayog (2021). Multidimensional Poverty Index Report.
2. National Family Health Survey (NFHS-5), India.
3. Planning Commission of India (2019). Poverty Estimates and Policy Implications.
4. Government of India, Ministry of Rural Development.
5. United Nations Development Programme (UNDP) Reports on Poverty in India.
6. Economic Survey of India (2022).

Cite This Article:

जाधव दि. र. व प्रा. गावंडे जी.बी. (2025). **भारतातील दारिद्र्य : अन्न आणि आरोग्य, शैक्षणिक उपलब्ध (कौशल्य) व राहणीमान.**

In Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal: Vol. XIV (Number I, pp. 35–37).
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.16417038